

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk

MÅNEDSSKRIFT

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann og Peter Kr. Iversen

INDHOLD:

Christine Hvass: Nogle Barndoms- og Ungdomserindringer fra Sønderjylland.

R. P. Sørensen: Sten ved Oksevejen mellem Padborg og Bommerlund.

J. Raben: Da Dybbøl Skanser blev bygget.

Hans Krog: Arnkiel-Slægten paa Haderslevvegnen.

Landstinget på Urnehoved.

Sønderjydsk månedsskrifts ekspedition: Museumsinspektør H. Neumann, Åstrupvej, Haderslev.
Arkivar Peter Kr. Iversens adresse er: Landsarkivet, Aabenraa.

Sorø Amtstidende

Dagligt Gennemsnits-Oplag
for 2. Halvaar 1947 if. Dansk
Oplagsk. **20.352 Eksempl.**

Akциденstrykkeri, Lustryksanstalt, Clichéfabrik, Bogbinderi
Hovedkontor: Slagelse. Telf. 2000.
Hovedstadskontor: Telf. Palæ 4758.

A/S Sønderjydsk
Frøforsyning

Frøavl og Frøhandel.
AABENRAA

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

Aktieselskabet

Skive Markfrøkontor

Frøavl - Frøhandel

Skive.

Telf. 94. 2 Lin.

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

Adda

Korsetterne virker slankende,
siddet eminent og er beha-
gelige i Brug.

„CIMBRIA“

Tømmerhandel A/S
Aabenraa

Trælast - Bygningsartikler
Støbegods

Tlf. 2006 - 2007 - 2008

EGONS Blomster

Daglig frisk Frugt og Grønt

Tlf. 719. Østergade 40. Tønder

A. Jepsen

HERNING

Trikotagefabrik

Vestergade 43 — — Telf. 221

Specialitet: Strikvarer

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.

Skoleplan sendes.

Jørgine Abildgaard. Anna Krogh.

Horsens Folkeblad

Nettooplag 13124 Eksemplarer
Byens og Egnens største Blad

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste Blad

DANSK MASKINOPLAG ^A/_S

(Jørgen M. Hansen)

Aabenraa

Telf. 2044

Harald Bo Bojesen

Boghandel

Telf. 3352 - 3353

A A B E N R A A

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Carl J. Ulrich & Søn

Aktieselskab

Haslev - Telefon 600

Østvendssyssel Andelssvineslagteri

Sæby

Telefon 80 (3 Linier)

A/s Chr. H. Nielsen jun., Hjørring
— Forretningen grundlagt 1874 —
Korn - Foderstoffer - Kunstgødning - Kul m. m.

Aktieselskabet
Vejle Textilfabrik

Jydsk Grundejerkreditforening

Herning.

Udlaan: 1/4 1947: 244.644.400 Kr.
Reserver: 1/4 1947: 11.044.803 Kr.

**Frederikshavns
Avis**

Vogelius' Bogtrykkeri
Oprettet 1853

L. Nielsen Jepsens
Byggeforretning og Tømmerhandel
Bredebro Tlf. 26

HANS KNUDSEN

JERN- & STAALFORRETNING A/S

Sønderborg

Telf. 2040 (5 Lin.)

**MORSØ STØBEGODS
AKTIESELSKABET**

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Ny jydsk Kjøbstad - Creditforening

Telefoner 4046 - 4047 - 4048

Aarhus

**Dansk
Eternit-Fabrik
A/S**

Telefon 4800

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

A A L B O R G

A/s Jacob Jensen & Co.

Hammerum

Trikotagefabrik

Haderslev Amts aut. Destruktionsanstalt

Telefon Hammelev 32.

Selvdøde og syge Dyr afhentes overalt i Distriktet.

Valdemar Fabrendorff & Søn

Urmager og Guldsmed

Haderslev

1/s J. JUNGET

Træbearbejdningsmaskiner

Telefon 36

HERNING

Christian Petersen
HERREHUSET

Vestergade 18 . Tønder . Tlf. 156

SNEDKERMESTER

Hans Jørgensen

T Ø N D E R T E L F. N R 81

**EHM
CHRISTENSEN
TØNDER**

CHRISTINE HVASS:

Nogle Barndoms- og Ungdomserindringer fra Sønderjylland

I lettere Bearbejdelse ved Domorganist Gunnar Foss

Forfatterinden til de her følgende — i 1910 nedskrevne — Erindringer, min Hustrus Mor, Jægermesterinde Christine Hvass var født 1. Septbr. 1853 paa Skovridergaarden »Christiansgave«, umiddelbart i Nærheden af Herresædet »Falkenberg«, i Pøhl Distrikt, Gottorp Amt, og var Datter af en af de tolv Skovridere, der efter 1864 af den danske Regering blev anmodet om at forblive i deres Embeder, da Staten ikke mente sig i Stand til at udrede de store Pensionsudgifter, der fulgte med Fordrivelsen af de mange Embedsmænd. Det var den kgl. Skovrider, Jagtjunker og senere Forstraad Emil Viktor Amadæus Kopp (23.1.1813—3.3.1884). Han havde været Overførster paa et stort fyrsteligt Gods i Rusland og gift med en dansk Præstedatter fra Ramløse i Nordsjælland, men i 1849 mistet sin Hustru under en Kole-ræpidemi, hvorefter han — med en lille Søn af dette ægteskab, Alexis, — vendte tilbage til Danmark og efter nogen Tids Forløb udnævntes til Skovrider for ovennævnte Distrikt. Han giftede sig 2. Gang 1852 med Ane Christine Prahl (8. 10. 1827 — 20. 4. 1909), Datter af den i sin Tid kendte Hofjuveler i København, Samuel Prahl, og i dette Ægteskab var det, at Datteren, der i Daaben fik Navnene Christine Cathrine Henriette Kopp, fødtes.

Hun ægtede 1873, endnu ikke 20 Aar gammel, Franciscus Tertius Hvass, f. 20. 8. 1842 — en ung Landmand, Søn af

Hofjægermester Marcus Paulli Hvass (14. 12. 1801 — 13. 9. 1864) til Hovedgaarden Randrup, Skibsted Sogn i Aalborg Amt, og Hustru Elline Margrethe, f. Wandel (18. 10. 1817 — 31. 8. 1904). I 1889 overdrog hun Gaarden, der fra 1794 havde været i Slægtens Eje, til Sønnen Franciscus, den paa Egnen saa højt ansete og afholdte senere Jægermester; men 1911 afhændede han den til sin ældste Søn, Alexis, der dog kun ejede den i 2 Aar, da den 1913 atter solgtes til et Konsortium og dermed gik ud af Slægtens Besiddelse.

Herefter flyttede Jægermesteren og Hustru til Hellerup, hvor han afgik ved Døden den 30. Marts 1922, medens hun overlevede ham i hen ved 12 Aar, idet hun først døde den 24. Februar 1934 i sit 81. Aar.

Født i den gamle hyggelige Skovridergaard opvoksede jeg i et lykkeligt Hjem under rolige Forhold og blandt Voksne. Min Halvbroder var da 13 Aar, og da jeg forblev Enebarn, har jeg aldrig haft Legekammerater. Fader var 14 Aar ældre end Moder, hans bevægede Liv havde sat et Præg af Alvor over alt, hvad han foretog sig. Moder derimod var livlig og efter mine Begreber noget af det yndigste; hun havde lange lyse Krøller, som efter Datidens Mode var heftet op i Nakken med en stor Skildpaddekam. Ved sin medfødte Ynde indtog hun alle, tillige blev hun beundret af de andre Embedsmænds Fruer,

fordi hun, omend indfødt Københavnerinde, tog sig saa ivrigt af sin Landhusholdning — der hørte en ret stor Avling til Skovridergaarden — og hun var Fader en stor Støtte. Moder var tidligt oppe og betroede ingen at smøre min Broders Mad; han gik i »Schleswiger Domschule« og havde ½ Milsvej dertil. Hun vandt ogsaa sin Stedsøns fulde Kærlighed, og Forholdet mellem de to kunde ikke have været smukkere og mere fortroligt.

Saa voksede jeg da op under Forhold, der for et Barn var meget alvorlige. Tidligt lærte jeg at læse; Moder var min første Lærerinde, og forresten levede jeg i en Verden for mig selv og dannede mig Begreber om mangt og meget af det, jeg hørte de Voksne tale om. Egnen var fuld af Minder, man levede endnu i Storhedsrusen fra 48 og tænkte ikke, at Bladet saa snart kunde vende sig.

Istedskoven laa ikke langt fra Skovridergaarden. Krybskytter drev deres Væsen, og Fader var tit ude for sammen med Skovbetjentene at holde Jagt paa saadan en sølle Fyr. Jeg husker særligt en af dem, som hed Schumann, der længe holdt dem for Nar, men dog til sidst maatte give tabt. En af Skovbetjentene hørte ham jævnligen skyde, mødte ham endog med Vildtet paa Ryggen uden at turde anholde ham. Da saa Fader bebrejdede ham, at han ikke gjorde sin Pligt og var en Kujon, svarede han klynkende: »Hr. Jagtjunker, jeg er jo ikke bange for ham, men jeg er saa bange for mit eget Liv!« Den Forklaring kunde Fader ikke staa for, han brast i Latter og paatog sig selv at fange Schumann, der saa for en Tid fik frit Logi. —

Der kom mange Mennesker i Skovridergaarden, da mine Forældre var meget gæstfrie. I Slesvig laa jo Militær, og Officererne vilde gerne med til Klapjagterne. I Aarenes Løb fik mine Forældre saaledes en stor Omgangskreds, og min Broders Skolekammerater samledes ogsaa hos os. Mange Menne-

sker har jeg derfor lært at kende og har fulgt dem med den største interesse.

Blandt de Officerer, der kom hjemme, husker jeg den statelige gamle General Müller¹⁾ og hans yndige Hustru; endvidere General Wilster²⁾, der var saa lille, at Karlen maatte hjælpe ham op paa Hesten. Dernæst to Løjtnanter Dahl, tynde Dahl og tykke Dahl kaldte man dem.

Tykke Dahl, eller Allan Dahl, kunde bringe Humør i Huset og var utrættelig i at fortælle Historier. Gav han Karlen Drikkepenge, naar denne bragte hans Hest, gav han ham en Kobberskilling og det med en Mine, som var det en Daler. Aldrig var han pr. Kasse, Kreditorerne løb ham stadigt paa Døren, og da det tilsidst blev for galt, hittede Dahl paa et snedigt Raad. En Nytaarsdag indbød han dem alle til en splendid Frokost. Glæden var almindelig, man mente han maatte have vundet i Lotteriet og nu vilde betale hver sit. Efter Bordet kom han frem med en høj Hat, hvori laa en hel Del smaa sammenrullede Papirsedler; højtideligt bad han de ærede Skomagere og Skrædere tage hver et Nummer: »Thi, mine Herrer, De forstaar nok, at jeg ikke kan klarere med Dem alle. Den lykkelige Vinder vil faa sit Tilgodehavende, de andre maa vente til næste Nytaarsdag!« — Han var et godt Hoved og af den Slags, man trods hans gale Streger aldrig kunde blive vred paa.

Skovridergaarden laa lige ved Chausseen, der fører fra Flensborg til Slesvig, straataekt, hvidkalket og med grønne Skodder, ligesaa tiltalende udvendig som indvendig. Ingen Jernbane forstyrrede Idyllen, men tunge Fragtvogne med hvide Ruf, den traditionelle Pudelhund ved den søvnige Kusks Side og Tjærebøtten dinglende under Vognen, bragte alle Slags Varer fra By til By. Saa var der ogsaa den gule Diligence, der baade befor-

1) Carl Philip Friedemann Maximilian (kaldet Max) Müller (1808-84).

2) Ernst Henrik Claude de Wilster (1808-81).

drede Post og Passagerer. Kun et Par Hundrede Skridt fra os laa en Kro, den saakaldte »Ruhekrug«, hvor alle færende Svende kunde faa Herberge. Af disse kom der mange, der rejste paa Haandværket, eller — som det hed — »paa Valsen«; de vandrede og tiggede sig frem. Undertiden kunde der komme henved 30 saadanne Svende, og vilde de have et Stykke Mad, fik de det, aldrig Penge. Faders Tressehue kunde sommetider indjage dem en saadan Skræk, at de hurtigst muligt forsvandt i den Tro, at de var kommet til en Politimand. Engang kom der en Flok Polakker, baade Mænd og Kvinder, der holdt Hvil i Vejgrøften; Mændene bar Børnene i Bylter paa Rygen, Kvinderne kom ind til os og bad om Mød. De talte et nogenlunde forstaaeligt Tysk. Moder tilbød dem en Gryde fuld af dampende Kartoffler; den blev modtaget med Glæde, men den Spegeskinke, hun vilde give dem, afslog de, det stred imod deres mosaiske Tro at spise Flæsk. Med Besvær fik Moder ud af dem, hvorfor de var vandrede saa langt; de flygtede for at slippe for den russiske Værnepligt og vilde nu videre til Sverige. —

En mørk Efteraarsmorgen Kl. 4, ligesom Pigen var gaaet ud for at malke og havde ladet Indgangsdøren staa aaben, vaagnede Fæder og saa en Skikkelse staa ved Fodenden af Sengen; hurtigt sprang Fader op og forlangte at se Fyrens Papirer, og det viste sig at være en fra Glückstadt hjemsendt Straffefange, der skulde melde sig hos Politiet i Slesvig. Formodentlig havde han haabet at gøre en lille Fangst undervejs. Af en bekendt Indbrudstyv blev der en Nat boret Huller i Vinduesrammen for at løfte Krogen af, men Hundene vækkede Fader og saa flygtede Tyven, men blev kort efter grebet.

Vi havde mange Hunde, fine Jagthunde og Grævlingehunde. En stor Hønsehund lod sig spænde for min lille Kurvevogn og gav mig mangen en Køreetur i Falkenberg Skov, som

laa lige overfor Skovridergaarden. Der var alt hvad der kunde fylde et Barns Hjærte med Glæde, Jordbær, Nødder, Egern og spiselige Snegle, som Ejeren, Grev Bloome, havde indført og af ham blev anset som en stor Delikatesse. Greven solgte Falkenberg til en rig Hamborger, Stahmer, som blev mine Forældres gode Ven. Da han saa, at Moder intet Klaver havde, forærede han hende et Wiener-Flygel — som Tak for nogle Tjenester, Fader havde gjort ham. Stahmer satte en Laage i Skovhegnet og gav Fader Nøglen, saa vi kunde færdes i Lunden, naar vi lystede. Imidlertid mistede han pludseligt sin unge Kone og kunde nu ikke tænke sig at blive paa Gaarden; han solgte Falkenberg, og denne Gang fik vi en meget ubehagelig Nabo, som straks lod Laagen fjerne, saa nu var Paradiset lukket.

Jeg havde ogsaa et andet levende Væsen, som var min Hjerteven; det var en tam Ræv, der stod lænket paa Plænen foran Huset. Jeg husker den Dag, den lille yndige Ræveunge holdt sit Indtog. Fader havde faaet den foræret af en Bonde der paa Egnen, og den havde Halsbaand paa. Min Broder gravede en Hule til den, og Mikkellod til at befinde sig vel; den blev hurtigt Ven med Hundene, og jeg mindes ikke, at de nogensinde kivedes. Morsomt var det at se, hvorledes den kunde strø sin Føde rundt om Hulens Indgang og saa forsvinde i Dybet, indtil Hønsene, først forsigtige, men senere dristige nærmede sig, for midt under Maaltidet at blive overrumplet af Ræven, der undertiden havde Held med paa denne Maade at skaffe sig en Kyllingsteg. Forresten aad den alt, hvad man bød den, og var saa tam, at jeg uden Fare kunde stikke Haanden ind i dens Gab. Den vilde ogsaa gerne kæles for og kunde være meget indsmigrende. — En Morgen var den borte, den havde revet sig løs, og al Søgen var forgæves. Først længe efter fik vi at vide om dens sørgelige Endeligt; en Bondemand havde skudt

den, da han saa den midt paa sin Gaardsplads, og først da han opdagede Halsbaandet saa han, at Dyret havde været tamt.

Som før nævnt kom ikke faa af min Broders Skolekammerater i mit Hjem. Særligt kastede han sit Venskab paa en Søn af Hofjægermester Hvass til Randrup, og dette Venskab varede Livet igennem. Grundet paa personligt Kendskab til Rektor Pouelsen havde Hvass sat sine to Sønner i Slesvigs Domscole, som var bekendt for at være en af Landets bedste Skoler. Den unge Hvass var hver Søndag en sikker Gæst og blev regnet som hørende til Familien — den, han senere blev saa fast knyttet til.

I 1860 blev Pöhl Distrikt lagt til 2. Gottorp Skovdistrikt og Skovriderboligen forlagt til Treja ved Trenefloden, kun en Mil fra Hollingsted, hvor Danevirkestillingen begyndte, og Fader blev saaledes den sydligste danske Skovrider. Jeg var da 7 Aar gammel og maa vist have været temmelig udviklet af min Alder; jeg husker hvor stor Sorg det voldte mig at forlade det kære »Christiansgave«, som jeg mærkeligt nok aldrig gensaa. Det blev af Regeringen solgt til en Mand, der forsømte Haven, og Fader kunde derfor ikke lide at komme der forbi.

Min Broder var imidlertid sammen med Hvass blevet forberedt af Slotspræst Højer Møller og konfirmeret. Hvass skulde være Landmand, min Broder Forstmand; den første kom til den for sin Dygtighed kendte Landmand, Etatsraad Vallentiner til »Gjeddesdal«³⁾, den sidste til København for at studere.

Hermed endte saa det første Afsnit af mit Barndomsliv.

En kold Efteraarsdag flyttede vi til Treja. Den Vinter (1860-61) skulde vi bo i en gammel Skovfogedbolig, som til Foraaret skulde nedrives og en tidssvarende Skovridergaard

opføres paa samme Plads. Jeg kom i Skole hos vor Sognepræst⁴⁾, der tilbød at læse med mig sammen med sine egne Børn. Et herligt Liv begyndte for mig, hvilket vedvarede, til Pastor Becker i 63 forflyttedes til Nordslesvig, og der til mig blev antaget en Lærerinde.

I Efteraaret flyttede vi saa ind i den nye efter alle Tidens Forbedringer opførte Skovridergaard, og den følgende Sommer besøgte Hvass mit Hjem; den første, der hilste paa ham, var vor gamle Hønsehund »Diana«, der kendte ham efter to Aars Forløb og hylende af Glæde sprang op ad ham.

Saa gik Tiden for mig med Arbejde, og min nye Lærerinde var ihærdig og dygtig, desuden dansk i Sind og Tankegang. Lidt »kras« sagde Fader, som holdt af at tage alt med Lempe og tidt mindede hende om, at vi boede i en Egn, hvor alle Beboerne kaldte sig »Schleswig-Holsteiner«, og man burde være varsom i sine Udtalelser. Det viste sig kun altfor snart, hvor inderligt Ret han havde.

Vor Præst, Pastor Becker, var ikke yndet af den tysksindede Befolkning. I Kirken blev der den ene Søndag prædikeret paa Dansk, den anden paa Tysk, og den danske Søndag kom kun Degnen og vi, uagtet Befolkningen jo godt forstod Dansk. Som Vidnesbyrd herom tjener følgende lille Tildragelse: Fader havde indkaldt nogle private Skovejere til et Møde i Distriktets sydlige Del, og man forhandlede paa Tysk. Da Fader havde sagt sin Mening, bad han Folkene om indbyrdes at drøfte Sagen og hørte da til sin Forundring, at de alle talte Dansk. »Naa, I taler Dansk«, sagde Fader. »Næ-æ« blev der svaret, »det er kun saadan vort eget Sprog.« »Godt! det Sprog er ogsaa mit, og saa fortsætter vi altsaa paa Dansk.«

En Novembraften 1863 kom Pastor Becker, bleg og bevæget, for at sige os: »Frederik VII er død.« Der blev dødstille i Stuen; for de Ældre laa Fremtiden som et truende

3) Gammelt Herresæde i Greve Sogn, Københavns Amt.

4) Jens Peter Becker (1825-1904).

Spørgelse. Moder gav mig en mørk Kjole, og de Voksne klædte sig i dyb Sorg.

Krigen blev erklæret, Danevirke besat og atter forladt. Saa kom den tunge Tid for os Danske i Slesvig. Hvor jeg husker den Fæstlavnsmandag, da en Tante, der var i Huset hos os, var gaaet til Bageren for at hente de traditionelle Boller til Morgenkaffen; alteret kom hun tilbage med den skæbnsvangre Nyhed, at Danevirke var rømmet. Hele Landsbyen var i Oprør, og der lød Leveraab for Hertugen.

Tilbagetogtet har vi alle læst om. Jeg husker kun, at jeg en Morgen vaagnede ved et vældigt Brag, Ruder klirrede, det drønedes i Luften; man havde sprængt baade Køre- og Jernbanebroen over Trenen. Om Natten var mine Forældre blevet underrettet derom af to unge danske Jernbanefunktionærer, men jeg 10-aars Barn anede intet, før man forklarede mig, at Broen var blevet sprængt for at forsinke Tyskernes Forfølgelse. De danske Soldater drog videre ad Flensborg til, udmattede og medtagne slæbte de sig afsted, tilmed i haard Frost. Faa Timer efter kastede Preusserne atter Bro over Trenen og drog nordpaa.

Saa kom de løse Tilstande. Præsten og Skolelæreren blev fordrevet og nødsaget til med faa Timers Varsel at forlade Hus og Hjem,— Præsten i Treja maatte tage bort, efterladende sin Kone og tre smaa Børn, der imidlertid for en Stund fik Hjem i Skovridergaarden, idet Fader selv kørte til Præstegaarden for at hente dem. Naar Fader, som selv var dansk Embedsmand, turde tilbyde Nogen Fristed, laa det tildels i, at Forstvæsenet var noget anderledes stillet og ikke havde noget med Befolkningen at skaffe; det var paa ingen Maade afhængigt af den, saaledes som Præsten og Læreren var det. Efter 14 Dages Ophold i Flensborg kom Pastor Becker tilbage og afhentede Hustru og Børn; hans sidste Ord til os var: »Vi kommer snart tilbage, dette er jo kun et Uvejr, som driver over.«

Jeg kan ikke gøre Rede for Krigens Gang; jeg var kun et Barn og kan kun beskrive, hvad jeg selv oplevede. Men aldrig, aldrig kan det glemmes, hvad der blev lidt og stridt. Et lille Folk, der forsvarede sig imod to Stormagter, kæmpede til det segnede. Og hvorledes lønnede man saa de stakkels hjemvendende Soldater, der havde sat Livet i Vove for deres Fædreland. Spørg dem, der kan huske, hvorledes man i København modtog de tapre Krigere.

Hjemmet var i disse Aar alt for os; Moder opbød alt for at gøre det godt og hyggeligt inden Døre, og hun havde store Evner i den Retning. Altid holdt hun Humøret oppe, naar Fader var ved at fortvivle. I Kirken kom vi kun sjældent, og den Præst, Befolkningen havde indsat, havde 3 Gange været paa Sindsygeanstalt og var i alle Henseender en Stakkel.

Hjemme begyndte de nu at tale om min Konfirmationsforberedelse, og hvor svært det end vilde falde mine Forældre at sende mig bort, kunde dette nu ikke blive anderledes.

Da jeg var fyldt 15 Aar kom jeg i Huset hos Collaborator Christian Monrad i Flensborg, der med Beredvillighed aabnede sit Hjem for mig. En lykkelig Tid tilbragte jeg dér og kom til at ære og elske det hele Monradske Hus, hvor alt godt og ædelt havde fæstet Bo, og hvor Kærligheden til Fædrelandet var den røde Traad, der gik gennem de Ældres Tale og Børnenes Leg og Sange. Laura, deres ældste Datter blev med mig forberedt til Konfirmationen hos den danske Præst, Brauneisser, ved Helligaandskirken; hun og jeg sluttede et Venskab, der har varet til denne Dag.

Samtidig modtog jeg Undervisning i forskellige Fag i Monrads Pigeskole. Det var en indtrængende og alvorlig Forberedelse, der blev os til Del, og den 21. Marts 1869 blev vi — en lille Flok paa ca. 20 danske Børn — konfirmerede; samme Dag gik jeg til Alters

sammen med mine Forældre og min trofaste Lærerinde, der Aftenen før var ankommet. Efter at have deltaget i en hyggelig Middag hos Monrads sagde jeg dem om Aftenen Farvel under mange Taarer. —

Jeg kan ikke slutte disse mine Ungdomserindringer uden nærmere at omtale Monrads ihærdige Arbejde i Folkekampen.

Medens Preusserne efter 1864 afsatte en Mængde danske Embedsmænd og senere udviste dem som Folk, der ingen Eksistensberettigelse havde, saa undgik Monrad denne Forfølgelse. Han var Grundejer i Byen og havde privat Erhverv som Bestyrer af en højere dansk Pigeskole, og man kunde derfor ikke udvise ham. Sin Skolevirksomhed fortsatte han indtil 1878, da han afstod Skolen til en af sine Lærere. I det Hus, hvor hans Skole var, er nu den katolske Kirke.

Monrads Betydning for Danskheden i Sønderjylland kan ikke skildres i faa Linier; hans Virksomhed var saa mangeartet som vel muligt. Navnlig efter at han ophørte med sin Skolegerning — og forresten ogsaa før den Tid — er der næppe foretaget noget af Betydning, uden at han enten har givet Stødet dertil eller har medvirket derved. Det er blandt andet hans store Fortjeneste, at han bidrog til at standse den Udvandring, der fandt Sted især i de første Aar efter Krigen. Flere af vore mere bekendte Mænd, der senere har gjort god Nytte i Folkekampen, vilde ikke have været, hvad de blev, hvis Monrad ikke havde holdt paa dem, skabt Veje for dem, ad hvilke de selv arbejdede sig frem til deres daværende Stillinger. Han var et Midtpunkt for Danskheden i den sydlige Del af Nordslesvig, og til hans og hans gæstfrie Hustrus Hjem strømmede alle kongerigske Studenter og andre, som søgte Oplysninger om Forholdene ved Grænsen, og lige velkomne var de alle.

I 1869 medvirkede han ved Oprettelsen af »Flensborg Avis«, det første danske Blad i

Flensborg under dansk saavel som under tysk Herredømme, ligesom det ogsaa var hans Tanke i 1881 at stifte »Foreningen for det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig«, almindeligst kaldet »Sprogforeningen«, hvis ledende Kraft han var. Monrad selv traadte ikke meget i Forgrunden i det politiske Liv dernede, — han var en Drivfjeder, en aldrig hvilende skjult Kraft. Hans Arbejde vil bære varig Frugt, og naar engang Sønderjyllands Historie skrives, da bør Monrads Navn være blandt de forreste.

Min Broder var blevet ansat som Skovrider i Westphalen og i Julen 1869 ventedes han hjem. Ferien fik kun altfor hurtigt Ende, især da han benyttede en Indbydelse fra sin fordums Skolekammerat, Francis Hvass, til at besøge denne i Jylland, hvor han bestyrede sin Fædrenegaard, Randrup. Efter Nytaar kom han tilbage og Vennen fulgte med; vi tilbragte da nogle fornøjelige Dage sammen, saa rejste hver til sit.

Næste Efteraar besøgte Hvass os atter; ganske uventet stod han en Aftenstund i Stuen, og Paasken derefter kom han igen, bejlede og fik mit »Ja« samt mine Forældres Samtykke.

Samme Aar — efter at et endnu større Embed var tilbudt Fader, tog han sin Afsked; han var træt og nedbrudt af det uvante Kontorarbejde, som Preusserne indførte, træt af at skulle finde sig i alle Ydmygelser, som hans langt yngre Foresatte lod regne ned over hans graa Hoved. Fra det Øjeblik han havde søgt sin Afsked, var man imidlertid Høfligheden selv, endogsaa ved Embedets Aflevering, idet han fik Lov til at nyde sin Pension i Danmark uden Fradrag.

Saa solgte vi Besætningen og en Del Indbo, og som frie Fugle forlod vi Treja, der dog trods al Modgang var blevet os kært. Endnu et Farvel til Monrads og saa over Sønderborg til København, hvor jeg græd af Glæde over at se Dannebrog vaje fra Skibene i Havnen.

Her slutter den gamle Jægermesterinde sine Erindringer om Barndoms- og Ungdomsaarene i Slesvig. Hun udtaler i en Efterskrift, dateret Hellerup 1931, at de for 21 Aar siden er nedskrevne egentlig kun for hendes Børn, men da andre har ment, at de maaske ogsaa kunde have nogen interesse for en lidt videre Kreds, vil hun saa overgive sine Optegnelser til dem, som ikke har oplevet de mange svære Tider.

Ved sin Død 1934 blev hun forskaanet for den 2. Verdenskrig med Besættelsen af Danmark 1940-45 og disse Aars ligesaa svære

Trængsler for Danske, baade herhjemme og i tyske Konzentrationslejre. Men hun havde da haft den Lykke 14 Aar tidligere at opleve Genforeningen med det tabte Barndomsland, og hun slutter sin lille Efterskrift med disse Linier:

»Mit gamle Dannebrog, som i fordums Dage ved hver festlig Lejlighed vajede i mit Hjem, blev for sidste Gang hejst paa Genforeningsdagen. Om en liden Stund skal det dække min Kiste, naar jeg føres hjem til Familiegravstedet paa Skibsted Kirkegaard.

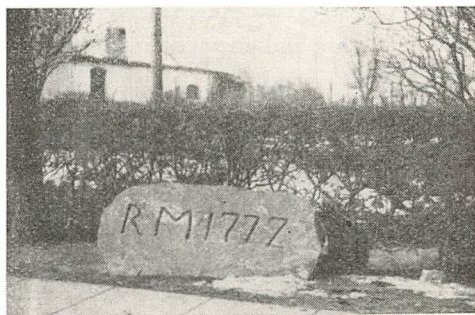
Sten ved Oksevejen mellem Padborg og Bommerlund

Af R. P. SØRENSEN

Et Stykke af den gamle Oksevej, Strækningen mellem Tønder Landevej (Hovedvej 8) og Bommerlund Plantage, laa indtil 1941—42 hen som et Minde om gammel Tid, med flere dybt nedskaarne Hjulspor ved Siden af hinanden. Da Strækningen paa den Tid blev moderniseret, mistede den en stor Del af sin Charme. Til Gengæld blev der ved Vejarbejdet fremdraget et Antal Sten, som laa begravet i og ved Vejen. Nogle af disse Sten bar Indskrift; og takket være Arbejdsformand Theodor Petersen, som ledede Arbejdet, blev alle fremgravede Sten stillet smukt op ved Vejkanten.

Jeg nævner her de Sten, der staar langs Vejen fra Padborg til midt i Bommerlund Plantage, uanset om de var kendt før omtalte Vejarbejde.

Mellem Padborg og Bov ca. 300 m N. for Nedkørselen til nedre Oldemorstoft staar en stor, men bred og lav Sten; RM 1772 er indhugget med dyb og stor Skrift.

Nærmere Bov ca. 250 m S. for Lægeboli- gen ved et Havehjørne staar en uanselig Sten med Navnet *Bau*.

Mellem Bov og Hovedvej 8, nærmest Landevejen, staar en høj »Afvisersten« af den Type, der ses Billede af i *Hugo Matthiessen: Hærvejen*.

180 m N. for Landevejen staar to af de fremgravede Sten overfor hinanden. Vestligst en Sten, der rager ca. 60 cm op over Jorden, og dette er saa nogenlunde Størrelsen af Stenene af denne Type. Indhugget staar

Lindewitt Hoff; paa Dansk: Lindeved Gaard; men det er lidt vanskeligt at læse. Østlig en Sten med et tydeligere *Oxlund*.

100 m længere mod Nord v. for Vejen staar *Gr. Wich.* (Paa Dansk: Store Vi).

Paa samme Side af Vejen overfor Havediget staar en Sten, og et Stykke nordligere igen en, begge af Udseende omtrent som de nylig nævnte, men vistnok uden Behugning; dog er jeg lidt i Tvivl; men jeg kan i hvert Fald ikke faa noget forstaaeligt ud af dem. Flere andre indskriftløse mindre Sten er rejst ved Vejkanten, fordi de er fundet ved Vejarbejdet. Det er ikke usandsynligt, at nogle af dem har markeret et Vejstykke jfr. Oplysningerne nedenfor.

Ca. 300 m N. for Gaarden ogsaa ved Vest-siden staar næste Sten. Den rager kun 10-15 cm. over Jorden og bærer Indskriften *O: Lindau*. Bogstavet *d* er ikke klart, men der bliver ikke Tvivl om Bynavnet.

Samme Side 80 m nordligere staar en mellemstor Sten med Navnet *Spølbæk*, temmelig utydeligt indhugget. (*Spølbæk* ligger nogle km NV for Lindaa i Sydslesvig).

Lidt længere mod Nord, samme Side, staar en Sten af en anden Slags. Der er indhugget et C, der omslutter en skraa Streg som et Ettal. Der skal sandsynligvis staa C7, altsaa Christian d. 7.s Navnetræk, ligesom paa Egepælen, vi straks kommer til. Tværstregen i 7-Tallet mangler kun. Nedenunder staar *Nr. 3* med flot svunget *N*.

Lige overfor denne Sten Ø. for Vejen staar en Sten med Navnet *Walsbüll*.

Lidt N. for staar to Afvisersten, hvoraf i hvert Fald den vestlige har staaet omtrent paa samme Plads før Vejarbejdet. Den er i hele sin Længde et Par Meter, et Spaltestykke af en smuk sribet Sten. Det er vistnok den der er Fotografi af i »Hærvejen«. Afviserstenene har jo vist Vej i Terrænet, dengang Omgivelserne var vildsom Hede.

Længere mod Nord forbi en Landejendom

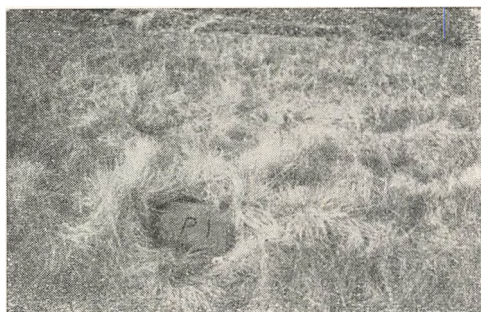
staar den ogsaa tidligere kendte Egepæl med Krone og Chr. d. 7.s Navnetræk. Der har staaet *WB* længere nede paa den. Men Pælen er

flere Gange raadnet over i Jordskorpen og er nu ikke halvt saa høj, som den har været. Den markerede, at hertil gik den kongelige »Vildtbane«. Stenen med »Nr. 3« paa siger antagelig noget lignende. I Forbigaaende bemærket er der en flot, 230 cm høj, Vildtbanesten ved den ældgamle Sønderborg Landevej, der nu er en Markvej, som krydser Hovedvej 8 800 m Ø. for Oksevejen; Stenen staar ca. 300 m N. for Krydset. Den bærer samme Indskrift som Egepælen og Aarstallet 1783.

En regelmæssig firkantet Sten ved Siden af Egepælen har ikke noget særligt at sige; lignende staar inde i Skoven.

Tæt N. for Egepælen viger den gamle Vej ud til Siden bort fra den nye, idet Oksevejen er fredet gennem Plantagen. Midtvejs mel-

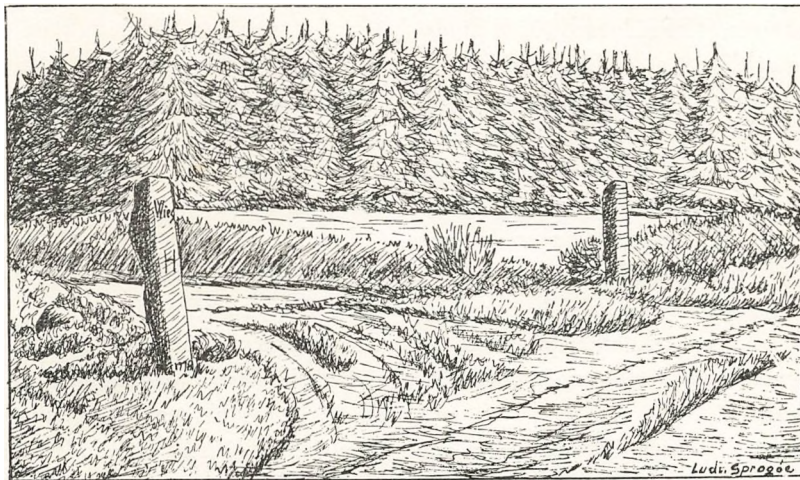

lem dette Sted og Skoven ligger paa Vest-siden af den gamle Vej en Sten med en skraa Overflade lige i Græstæppet. Der er indhugget Forbogstaverne *IPI*. Denne Sten er altsaa ikke berørt af de senere Aars Vejarbejde.

Stenen er o. 47 cm høj og 38 cm bred; Indhugningen tydelig.

Om disse Sten skrev jeg en Gang i »Flensborg Avis« (Nr. 125 1942) og fik 15. 6. 42 Svar fra Folkemindesamleren Andreas Loren-

Grænsesten for Vis Herred

Endelig staar der tre Sten inde i Plantagen der, hvor de to brede Brandbælter mødes. Den interessanteste er den høje slanke Grænsesten for Vis Herred. *Wies H. 1778* er Indskriften.

Overfor den staar en anden slank Sten, hvori der findes to Huller, til Bomtappe eller Rækværk. Hullernes Diameter 3 cm, Dybde 9 og 7 cm, vinkelret paa hinanden.

Bag Vis Herred Stenen ligger en Sten med Forbogstaverne *CT*.

En fjerde Sten med Forbogstaver har jeg set ved Vejen N. for Bov. Det var der, hvor Tyskerne gravede Tankfælde, saa den er vist tabt.

Arbejdsmand Hans Marquardsen, Padborg har i Efteraaret 48 ved Oprensning af Vejgrøften fremdraget en Sten med Tallet 2 indhugget foroven og derunder *MA*. Han har omsorgsfuldt opstillet den ved Findestedet: tæt Nord for Bov lige hvor første Vej til højre (regnet fra Bov) drejer fra; det er »Gammel Sønderborg Landevej.«

zen i Sydslesvig, der gav interessante Oplysninger. Forfatteren Hugo Matthiessen opfordrede mig paa en Fodtur ud ad Oksevejen til at skrive om disse Ting i Sønderjydske Maa-nedsskrift. Jeg har dog ventet nogle Aar i Haab om at kunne cykle rundt til de paa Stenene nævnte Byer og prøve at finde gamle Mennesker, der kunde meddele Erindringer eller overlære Beretninger angaaende Pligtarbejde paa Oksevejen. Men da Grænsen stadig er spærret, og Andr. Lorenzen nu er død, mener jeg, det er rigtigst her at videregive de Oplysninger, der foreligger.

Ifølge A. L. havde ikke blot de Landsbyer, som Oksevejen gik igennem, Pligt til at holde et Stykke af Vejen i Stand. Men ogsaa fjernere liggende Landsbyer havde et Stykke »Ajelvej«, som de kaldte den, at vedligeholde. Landsbyens Vejstykke var afmærket med en Sten med Byens Navn, og indenfor dette Stykke havde hver Jordejer i Landbyen sit lille Stykke afmærket med en i Reglen mindre Sten, der bar Mandens Forbogstaver.

»Jeg mindes,« skriver A. L., »at jeg, enten var det 1892 eller 93, af min Fader blev sendt over paa Oksevejen for at »fli« vort Stykke Vej; det var — en hel Alen langt.«

A. L. stammer fra Ellund, og denne Bys Vejstykke var Syd for den nuværende Grænse. Lorenzen skriver, at Ellundgaard var et Lindeved Bol, og at Ejerne af de Lindeved Gaarde ydede Hovarbejde til Lindeved, bl. a. Vejarbejde. Vejstykket ved Stenen »Lindewitt Hoff« kan altsaa muligvis være vedligeholdt af Folk fra Ellundgaard. Men fra de øvrige af de paa Stenen nævnte Steder er der nok kommet Folk den lange Vej herop; det vil sige, at de har kørt indtil over 30 km. Hvis hver Mand saa kun skulde istandsætte en Alen Vejlængde, var det jo ingen tidsbesparende Ordning.

Men Andr. Lorenzen skriver: »Der var Mænd, der i 1890 var 70-80 Aar gamle, som fortalte, at den Dag, de skulde »fli å æ Ajelvej«, var en lystig Dag, og at den ene hellere end den anden vilde af Sted »tæ den løste Daw.«

Med disse Oplysninger fra den fine gamle Kender af sønderjydske Folkesæd er de fleste af de nævnte Stens Betydning klar.— »Bau«-Stenen betyder sikkert ogsaa »Vejpligt«, som man sagde. Stenen er for lille og staar for langt fra selve Landsbyen til at betyde noget andet, synes jeg. Og det er jo rimeligt at Bov fik Vejpligt tæt ved Byen, da Vejen gaar gennem denne. De øvrige nævnte Landsbyer ligger alle ret langt Vest for Oksevejen i Sydslesvig.

Den flotte Sten *RM 1772* sammenlignet med »Bau«-Stenen modsiger ganske vist kraftigt at en Sten med en Mands Forbogstaver var mindre end Landsbyens Sten. Men *RM* siges at betyde Richard Meyer, der var Navnet paa en Ejer af Oldemorstof. Han har vel følt sig stor nok til en stor Sten. I øvrigt finder man lidt Syd for denne Vejsten som Indramning af et »Ledgab« i Diget, vendt

ned mod Gaarden, to Sten med indkilede Jerndele til Leddet; de har altsaa tydeligt nok privat Karakter. Paa den højre staar der dybt indhugget et *M* og nedenunder 60. Paa den venstre, der var mere jorddækket, ventede jeg at finde *R* og 17. Ved at grave Stenen lidt mere fri fandt jeg imidlertid det, som jeg ventede, at begge Sten tilsammen skulde give, indhugget alene paa den venstre: *RM 1760*. Indhugningen her er mindre dyb, og navnlig »*R*« er skødeløst udført. Stenene hører vel saa ikke oprindeligt sammen.

Fundet af »Spølbeck«-Stenen fortjener særlig Omtale, fordi det viser, at der kan ligge flere, maaske mange, begravede Sten. Da Vejbanen var saa vidt færdig, at der kun manglede selve Paafyldningen af Materiale, fik jeg en Aftale med Nationalmuseet om at tage et Profilafræk af et lodret Snit gennem Vejen. Vi gravede da en Grøft tværs over Vejen, og derved stødte jeg Spaden mod Stenen lidt nede i Jorden. Den vilde altsaa have ligget under Vejbanen i Dag, hvis vi ikke, mod alt praktisk Behov, havde gravet os ned der. — Profilet viste iøvrigt: øverst et Lag Vejmateriale bestaaende af ret rent Grus; derunder et Lag af en helt anden Karakter, mørkt og med nogle Lyngkviste hist og her, aabenbart Materiale taget lige omkring Vejen, men dog tydeligt nok Paafyldning; derunder saas det oprindelige Sand med Mærker af to sammenhørende dybe Hjulspor, det ene dybere end det andet, fra den Tid, da man ikke anlagde Vejen, men bare kørte der. Profilet var, sidst jeg hørte om det, ikke tilgængeligt for Publikum paa Nationalmuseet.

Spørger man om Tidsrummet for det omtalte Pligtarbejde paa Oksevejen, møder vi først Aarstallet 1772 der fandtes paa en af Stenene; og Hugo Matthiessen skriver, at Broen over Gejlå er fra 1770erne. I disse Aar er der maaske kommet Paabud om at holde Vejen saadan og saadan. Vis Herreds Grænsesten er rejst omtrent samtidig. Til den

anden Side har vi saa Andr. Lorenzens »1892 eller 93«. Afdøde Carsten Gregersen, Frøslev fortalte mig engang, at han som Kommune- forstander i Frøslev i tysk Tid fik Ordre til at istandsætte Frøslevs Vejstykke, der laa Syd for nuværende Grænse. Han nægtede og blev saa truet med Bøde, som han tilbød at »sidde af«, alt vel at mærke sagt i en temmelig spø-

gefuld Tone. Paa den Tid var den gamle Vej- ordning i al Stilhed ved at gaa i Opløsning. Det var mellem 1900 og 1920.

Det er mit Haab, at disse Oplysninger baa- de kan interessere dette Skrifts sædvanlige Læsere og tillige være til Nytte for Lejrsko- lerne paa Grænsehjemmet, der jo ofte tager Oksevejen op som Opgave.

Da Dybbøl Skanser blev bygget

Ved J. RABEN

Gaardejer Henrik Hansen, Trooshøjgaard paa Dybbøl Mark, født paa Nørremølle den 21. Marts 1823, død paa Trooshøjgaard den 18. April 1916, har efterladt nogle Dagbøger fra Aarene 1861-62 og 64. Udtog af Dagbo- gen for 1864 findes trykt i »Sønderj. Aar- bøger« 1941. Fra Aarene 1861-62 er der ik- ke optegnet meget af særlig Interesse, det drejer sig mest om Arbejdet paa Gaarden og i Marken.

Det var i 1861, at man begyndte med Anlæ- get af Dybbøllstillingen. Af de faa Notitser, der omhandler dette Arbejde, fremgaar, at Befolkningen ikke var glad for dette Anlæg, og at de med Bekymring saa paa Fremtiden.

Henrik Hansens Gaard, der kun ligger 200 Meter vest for Skanse III, blev skudt i Brand den 18. Februar 1864. Mange andre Gaarde brændte under Belejringen.

Samtidig med Anlægget af Skanserne blev der arbejdet paa den ny Landevej Sønder- borg-Graasten-Flensborg. Man ser af Notit- serne, at Bønderne har maattet tage Del i Arbejdet, baade ved Chaussé- og Skansear- bejderne.

Udtog af Dagbogen:

1861 d. 10. Marts.

Vi har i lang Tid været foruroligede ved Rygtet om Krig og Skansers Opkastelse her

hos os. Den 7. kom Løjtnant Kofoed til Søn- derborg, for at lede Befæstningen her, og han har i de sidste Dage været her oppe for at afstikke Skanserne. De have foruroliget os meget, og er ogsaa vist, at vi ligger et af de værste Steder, tæt under deres Skanser. Igaar erfarede jeg af Koch¹⁾, som talte med Løjt- nanten, at der skulde være 5—6 Skanser i P. Poulsens Mark²⁾, nemlig to store og nogle smaa. De store vil sikkert blive paa Pouls den øverste og den næstøverste Lykke, næst ved os; og de smaa derimellem, saa vi sik- kert faar en lige bag Huset. Gud forbyde, at de nogensinde maa blive brugte.

14. Marts.

Soldaterne satte Skansen af i Pouls den ne- derste Lykke.

15. Marts.

Igen foruroligende Rygter om Skansningen, Husnedbrydning og Krig. — Jeg var oppe hos Koch om Aftenen.

17. Marts.

Søndag. Jeg var om Formiddagen paa Mar- kerne for at se Afsætningen af Skanserne.

1) Bomforpagter Koch paa Dybbøllbanke, hvis Hus (Bomhuset) blev brudt ned af strategiske Grunde i Begyndelsen af Fe- bruar 1864

2) Paul Paulsen, daværende Fjer af »Skansegaarden«, paa hvis Marker Skanserne I og II blev anlagt.

17. April.

Idag begyndte de at skanse i Pouls Lykke overfor Langelykken, den, som gør os mest Skade, dersom det bliver Krig. Gud i Himlen give, at det aldrig maa ske! Igaar fik vi to Skansegravere i Kvarter.

21. April.

Om Formiddagen om paa Skanserne. Om Eftermiddagen oppe i Byen med H. Hansen for at leje et Hus til H. P. Snedker og prøve Sprøjten. Om Aftenen hos Koch, hvor jeg fik en »stor Hat«.

22. April.

Jeg var »ølsyg« hele Dagen.

28. April.

Om Morgenen laa der et tykt Lag Sne og Is paa Vandet. Om Eftermiddagen var jeg og min Kone paa Pouls Mark for at se Skanserne, vi var ogsaa inde hos Koch. Der fik vi at høre, at Huset skulde bort og tillige at de vilde jævne Gruerne.

4. Maj.

Hans var paa Skansearbejde. Asmus og Kirsten var her, jeg var med dem omkring Skanserne.

9. Maj.

Himmelfartsdag. Stort Lag Sne. Stærk Blæst og Kulde hele Dagen. Om Formiddagen til Kirke; om Eftermiddagen til Broager Marked.

10. Maj.

Hans kørte ved Skanserne.

19. Maj.

Pinsedag, kom der Bud at Jens Lange havde hunget sig og Fattigkollegiet skulde begrave ham. Jeg var derfor oppe i Byen og bestilte Kisten, var hos Enken, men hun var beruset og vilde slet ikke have med ham at bestille. Derpaa gik jeg til Kirke, talte efter Guds-tjenesten med Præsten derom, han mente, at vi skulde leje til at faa ham jordet. Jeg bestilte Graveren til at grave Graven og derpaa »store Lars« til at besørge det øvrige

med Begravelsen. Om Eftermiddagen var vi kørende til Nørremølle.

26. Maj.

Om Eftermiddagen med Moder paa Pouls Skanse Nr. 2.

5. Juni.

Festdag paa Dybbølsikke¹⁾).

6. Juni.

Hans kørte ved Skansen.

30. Juni.

Om Eftermiddagen var jeg ovre i de nordre Skanser, derpaa hos Bødkeren for at hente en Smørdrittet.

12. Juli.

Hans kørte igen ved Skansen og vi havde en Skansegraver til at hjælpe i Stedet. Der kom en stor Tordenbyge.

(De følgende Dage var der ofte Kørsel ved Skanserne og ofte er der Tale om Regn og Torden).

31. Juli.

Var Kongen (Frederik VII) i Sønderborg, hvor der var rejst en Æresport for ham. Kl. 8 kom han op til Skanserne. Han opholdt sig ikke længe der, han var blot paa Nr. 6, hvor man fyrede alle Kanoner af for ham.

9. August.

Var der Taksation ved Skanserne over Skaden ved denne Høst.

9. Oktober.

Pcul var nede hos Inspektøren for at underskrive Protokollen for Skansetaksationen.«

Saavidt Henrik Hansen.

Hvad Befæstningsanlægene angik, da havde Erfaringerne fra Trearskrigen lært Fordelene af Flankestillingerne ved Dybbøl og Fredericia at kende, og at disse Stillinger maatte permanent befæstes. Men den Tid der behøvedes dertil var gaaet og kunde ikke vin-

1) Fest paa Dybbøl til Minde om Sejren den 5. Juni 1848, i Forbindelse med Indvielsen af Mindesmærket paa General Bülow's Grav paa Dybbøl Kirkegaard.

des tilbage. Krigsministeriet gav den 10. Jan. 1861 Ingeniørkorpset Ordre til, hurtigst muligt at indsende Forslag om Anlæg af rent feltfortifikatorisk Natur med Hensyn til Dannevirke og Dybbølstillingen samt Fredericia. Forslagene kom ind i Slutningen af Januar og Begyndelsen af Februar, og der blev straks taget fat paa Arbejderne. Disse fortsattes i 1862 og 1863, saa at der ved Krigens Udbrud var anvendt

til Dannevirkestillingen	1 231 000 Kr.
— Dybbølstillingen	239 000 —
— Fredericia	477 000 —
— andre Foranstaltninger	107 000 —
	ialt 2 054 000 —

Der var anvendt mest paa den Stilling, der havde mindst Betydning og mindst paa de Stillinger, i hvilke Hovedforsvaret skulde føres.

Hvad Dybbølstillingen angaar, da skulde den efter det oprindelige Forslag (1857) have været befæstet med tre store og et mindre Fort, alle permanente. Nu blev man nødt til at nøjes med Anlægget af 10 smaa feltfortifikatoriske Værker, og Befæstningen maatte derfor ikke alene blive svagere, men ogsaa medføre andre Ulemper.

Ingeniørkorpset lagde ikke Skjul derpaa, thi det udtalte i Indstillingen, at Forandringen maatte medføre, at Stillingen kom til at binde den dobbelte Styrke til sin Besætning og derved til blivende at inddrage 8000 Mand fra Operationshæren, at det forøgede Antal af Værker vilde gøre Fordring paa flere selvstændige Kommandører, at Værkerne i sig selv vilde blive svagere og Tjenesten besværligere, samt at Forsvaret, naar Fjenden gik over til en systematisk Belejring og Bekastning af Værkerne med Bomber, vilde kræve større Ofre af Menneskeliv¹⁾. Det var altsammen rigtig, vi fik det at føle, da Krigen kom. Arbejdet paa Skansen var begyndt i 1861,

1) Sml. N. P. Jensen, Den anden slesvigske Krig 1864.

men det blev ikke fuldført. Naar Krigsministeriet desuagtet den 29. December 1863 befalede, at Dybbølstillingen skulde sættes i Forsvarstilstand, kunde man umuligt være uvidende om, at det var en Befaling, der ikke vilde blive udført, fordi den ikke kunde udføres. Thi de Kræfter, ledende som arbejden- de, der raadedes over, maatte væsentligst anvendes i Dannevirkestillingen.

Da Hæren i de første Februardage 1864 strømmede tilbage fra Dannevirke, og Dele af den skulde besætte Dybbølstillingen, var ikke en af Skanserne i Forsvarsstand.

I syv af Værkerne fandtes der Blokhuse af Træ, men de var uden Jordoverdækning. Overalt krævedes der Jordarbejde ved Brystværn og Grave, der manglede Traverser til Dækning. Forterrænet var ikke ryddet, saa der var ikke Skudfelt for Kanonerne. Umiddelbart ved Gravranden foran Skanse X laa et Hus med Have, 300 Alen nordligere en Gaard, som glimrende Dækning for Angriberen. Der var ikke tænkt paa Opholdssteder for Reserverne, og der maatte forskellige Steder rejses Pallisader. —

Havde Fjenden vidst, hvor svag Stillingen var, kunde den løbes over Ende med det samme. Men det er nok Pressen, der holdt Stillingen i første Omgang, da den havde forstaaet at gøre Dybbølstillingen til et nordisk Sewastopol.

Der maatte i Hast tages fat paa Arbejdet med at udbygge Stillingen. Det krævede en stor Arbejdsstyrke, og Arbejdet vanskeliggjordes i høj Grad af Vinterens Strængthed, ligesom de korte Dage begrænsede Arbejdstiden.

Forterrænet foran Skanserækken blev ryddet paa en Afstand af noget over 1000 Alen.

Alle Skanser sattes i Forsvarsstand, men ikke en eneste var stormfri. De aabne Værker III og V lukkedes ved en Pallisadering, og V og VIII forsynedes med Krudtmagasiner af Træ, medens Krudtmagasinerne i de andre

Skanser var af Beton og bombesikre. Blokhusene i de 7 Redouter fik et større Overdække af Jord, dog var de ikke i Stand til — hvad man burde have vidst — at modstaa en Beskydning af riflet Fæstningsskyts. Man forbandt alle Skanser med en Løbegrav, ligesom

mellem Redouterne i den tilbagetrukne Linie. — Men overfor en Belejring med moderne Artilleri var det ikke nok. Da endelig Stormen kom, den 18. April, var Skanserne, især paa venstre Fløj, kun sønderrevne Jordvolde.

Arnkiel-Slægten paa Haderslevvegnen

Af HANS KROG

Artiklerne Toldsted 1. og 2. af Hans Vald. Gregersen (Sønderj. Månedsskrift, 1948) har jeg læst med megen Interesse, dels fordi det grænser op til min Bedstefaders Slægt, og dels fordi jeg har syslet en Del med Frigaarden Stubbungaards Historie, som i flere Generationer var i Slægten Arnkiels Besiddelse, stammende fra Toldsted.

I Artiklen fortælles, at Tolderen Jørgen Arnkiel havde to Sønner: Christoffer, som blev hans Efterfølger i Embedet, og den ofte omtalte Provst Trogelius Arnkiel. Han maa dog ogsaa have haft en tredje Søn i Aabensraa, nemlig Asmus eller som han senere skrev sig, Rasmus Jørgensen Arnkiel. Samme kom nemlig i 1665 til Stubbum og blev gift med »Frimanden« Iver Klausens Datter paa den gamle Frigaard, Stubbumgaard. Af de gamle Frihedsbreve og Dokumenter, som findes paa Landsarkivet og maaske flere Steder, kan man udfinde Ejerne eller Frimændene som de kaldtes, paa Stubbumgaard helt tilbage til 1461, da Peter Knutzen blev adlet og fik »Frihed og Frelse« som det hed, af Kong Christian d. I. Adelsmærket fra den Tid viser et Skjold med Harnisk, samt to Mursten foroven og 5 Sten forneden, omgivet af hængende Liljer. Rasmus Jørgensen Arnkiel havde altsaa ikke nødig at medtage Ørnekløen fra Toldsted, idet her var et andet Vaabenskjold eller Bomærke for Haanden. —

I Aaret 1665 er Iver Klausen død som »Frimand« paa Gaarden, der dengang syntes at raade over store Arealer af Byens Jorder.

Iver Klausen havde en Søn, der kaldes Jørgen Boysen (vistnok en Skrivefejl), der blev gjort arveløs paa Grund af et »Dødsslag«, altsaa en Forbrydelse, han havde øvet. Endvidere havde han to Døtre ved Navn Anna og Catharine Iversdatter, hvoraf den første som nævnt blev gift med Rasmus Jørgensen Arnkiel og den anden med Iver Madsen, og Gaarden blev da i 1665 delt i 2 Ejendomme, som beholdt Frihederne. Disse blev i 1671 stadfæstet af Kongen, hvad de forøvrigt er blevet ved hvert Kongeskifte. Senere blev en anden Gaard Højgaard i Stubbum udskiftet fra Frigaarden, og her synes en Søn af Rasmus Jørgensen Arnkiel, Niels Rasmussen, at være bleven Mand. — Hvordan denne Forbindelse er kommet i Stand mellem Stubbum og Toldsted vides ikke. Frimændene i Stubbum var ansete og agtværdige Folk, nok kendte i vide Kredse, og man har Lov til at tænke sig, at de paa Rejser eller paa Handelens Vegne er kommet ad Hærvejen forbi Toldsted, bedet der, og har saa gjort Bekendskabet med Arnkielerne. De var jo af god gammel Bondadel og havde i Kraft af deres Friheder megen Indflydelse fra Arrilds Tid. —

Nok er det. Asmus eller Rasmus Jørgensen kom til Stubbumgaard og blev »Frimand« og

Stamfader til en talrig Slægt med Stamnavnet Arnkiel. Hans Søn nævnes 1730 som Ejer af Gaarden og hed Jørgen Rasmussen Arnkiel. Derefter kommer Hans Jørgensen Arnkiel, hvis Hustru var Inger Lauridsdatter. Han døde 1760, og en Søn Jørgen Hansen Arnkiel giftede sig ind paa Aller Mølle, som herefter i 3 Generationer var i Arnkielernes Besiddelse. Gaarden gik nu over paa Spindesiden, idet en Datter Mette Hansdatter blev gift med Jørgen Sørensen. Han synes ikke at have kaldt sig Arnkiel, men Ægteparrets Børn blev alle døbt Arnkiel efter Moderen. Sønnen Hans Jørgensen Arnkiel fik Gaarden og blev »Frimand«, som Ejeren altid benævnes i Kirkebogen. En anden Søn, Jørgen kom til Hvinderup, hvor Gaarden fra gammel Tid af ogsaa havde Landefrihed. Fire Døtre blev gift i Aller Sogn, og Navnet Arnkiel gik i flere Tilfælde over paa deres Efterkommere. Ovennævnte Hans Jørgensen Arnkiel blev i 1782 gift med Johanne Marie Hansdatter fra Faustrup, Datter af Sognefogden Hans Paulsen dersteds. — Familien Paulsen findes der den Dag i Dag. — De havde to Sønner og en Datter, men kun en Søn Hans Hansen Arnkiel overlevede Faderen, der døde 1815. Samme Søn blev i 1816 gift med Anne Kirstine Roos fra Skovbølling af den bekendte ansete Slægt fra Bjerningrød, der ogsaa fra gammel Tid af var en Frigaard. Hans Hansen Arnkiel døde allerede 1820 kun 27 Aar gammel. Der var to Sønner i Ægteskabet, hvoraf den ene døde som Barn. Den anden Søn var Hans Jør-

gen Ahrenkiel mangeaarig Gaardejer i Rougsstrup ved Haderslev, der døde 1895. Hans eneste Søn var Stephan Ahrenkiel, Kapdrup, der som den sidste Descendent af Arnkiel Slægten fra Toldsted døde barnløs i Haderslev i 1911. —

Hans Hansen Ahrenkiels Enke Anne Kristine f. Roos giftede sig 2. Gang 1822 med Jens Chr. Krog fra Nr. Bjært, men som oprindelig stammede fra Als. Han der er Undertegnede Bedstefader, var Skibsfører med Part i Fartøjet for Rederiet Wissing i Kolding. I 1807 blev hans Skib under Krigen med England opbragt i Nordsøen af engelske Kapere og bragt til Plymouth i England, hvor han maatte døje Fangenskabets haarde Kaar i næsten 7 Aar, indtil Freden kom i 1814. Paa Fangeskibet eller i »Prisonne«, som det kaldtes, skrev han en udførlig Dagbog om alt, hvad han oplevede i disse trange Aar. Uddrag af denne vil maaske senere blive trykt og tilgængelig. Han levede til 1862 som Gaardejer paa Stubbumgaard. —

Arnkiel Slægten har mange Efterkommere i det gamle Tyrstrup Herred. Andre er spredt ud over Landet bl. a. findes der en Sidegren i Møgeltønder og en anden i København.

Slægten Arnkiel fra Toldsted har været ustyrlige og hidsige Folk og Hertugens Lejesvende, og Dydsmønstre har de langt fra været. Sidegrenen, der kom til Haderslev Egnen, var selvbevidste og myndige Mænd med Respekt for Lov og Ret og loyale mod Konge og Fædreland. —

Landstinget på Urnehoved

Nogle supplerende oplysninger

AF HANS BERTELSEN

I Sønderjydske månedsskrift for februar d. år peger cand. mag. Hans Valdemar Gregersen i sin afhandling om landstinget på Urnehoved på den kendsgerning, at flere vigtige stier samles ved Hestehaverne. Foruden de anførte bør endnu nævnes en sti, der er indtegnet på markkortet over Bolderslev fra omkring 1870, og som direkte forbinder kongsgården i Bolderslev med tingstedet ved Hestehaverne. Denne Sti går fra kongsgården bag om gårdene i Bolderslev i østlig retning over Trinmaj og Kogang til Hestehaverne. (Se kortet i Sdj. månedsskrift f. februar d. år side 28).

Overleveringerne beretter enstemmigt, at Urneskoven i gamle dage strakte sig til ned i nærheden af Bolderslev. Den gamle hærvej gik oprindeligt uden om den sikkert skovklædte, stive lerknude, der dannede den vestligste del af Urneskoven. Der har således på den tid, Urninget hyppigst nævnes i historien overhovedet ingen forbindelse været mellem den gamle kongsgård i Søderup og Løgpold. *Derimod førte der en vej fra Søderup over Alslev og Mellerup til Hestehaverne.* Den østligste del af denne vej, strækningen fra Hærvejen til Hestehaverne, kaldes i vore dage: Højemagervejen og er af nyere dato. Men

af udskiftningsakterne fra Mellerup fremgår det, at Højemagervejen er den samme som »Søndre Forte«, en 10 alen bred skovvej, der fra Hærvejen i østlig retning førte til Hestehaverne på Bolderslevmark.

I umiddelbar nærhed af tingstedet ved Hestehaverne udspringer et vandløb, der først danner Bolderslev-Mellerup skelgrøft, senere bliver til Madegrøften, for længere mod vest som Rebbøl Å at forene sig med Søderup Å til Slogs Å, der udmunder i Grøn Å, der igen er en gren af Vidåen. Der har således ved tingpladsen været let adgang til frisk drikkevand for folk og heste, hvilket må have været en væsentlig forudsætning for, at tinget har kunnet henlægges til dette sted.

Står man idag på resterne af det gamle tinganlæg, bliver man betaget af stedets skønne beliggenhed. I en ring omkring ligger Hestehaverne, Humlehave, Kokhave og Kogang, alt sammen navne, der minder om mange menneskers færd i denne egn. Mod syd, nord og øst er resterne af den gamle Urneskov, men mod vest er der en herlig udsigt ud over det flade sletteland. Skønnere plet kan vanskeligt tænkes som plads for Sønderjyllands gamle landsting.

Aktieselskabet
C. I. Christensens Papirhandel
ESBJERG

AKTIESELSKABET
NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER
KØBENHAVN F.

Aktieselskabet
Tapetfabriken „FIONA“
FAABORG

Aktieselskabet
Dampmøllen Victoria
Odense

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK & EMBALLAGEFABRIK
Telefon Pindstrup { 13
18

Skal man til og fra
benytter man
Sønderjylland
Sydfynske Jernbaner

De Forenede Teglværker ved Aarhus. Aktieselskab
Tlf. 644. Kontor: Parkallé 15, Aarhus. Tlf. 6444.
Facadesten, Tagsten, Radialsten, glass. Tagsten og Mursten

Hans Jensens Eff.
Trikotagefabrik
IKAST

HORSENS HAVN

- ◆ *Mange moderne Stykgodskraner.*
- ◆ *7,00 m Vanddybde.*
- ◆ *Havnen kan besejles Dag og Nat.*
- ◆ *Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.*

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER
*

Carl M. Cohr's
Sølvvarefabriker

Aktieselskab
Fredericia

Frøcontoret
(for undersøgt Markfrø)
(Grundlagt 1887)
KOLDING

Leveringer under Statsfrøkon-
trollens selvvirkende Kontrol
Antager Frøavlere

Aksel Michelsen
Kul- og Trælasthandel
Tønder Telefon 2530-2531

Dyckjær & Christensen
Fiskeeksport
Ringkøbing

N. C. Kloster
Haderslev
Telf. 2210 - 2211

Th. Damberg
Cigar- & Tobaksfabriker A-S
Nykøbing M.

<p style="text-align: center;">Eriksen & Christensen Aktieselskab</p> <p>Korn og Foderstoffer Esbjerg</p>	<p style="text-align: center;">Sønderjyllands Kreditforening Haderslev</p>
<p>Sparekassen for Skagen og Omegn</p> <p>Telefon 57 Skagen</p>	<p style="text-align: center;">Aktieselskabet <i>Banken for Hobro og Omegn</i></p>
<p>Spare- og Laanekassen for Hobro og Omegn</p> <p style="text-align: center;">HOBRO — Telefon 13</p>	<p>Graasten Bank A/S</p> <p style="text-align: center;">Kontortid 9—12 & 2—4 Lørdag 9—1 GRAASTEN</p>
<p>Sparekassen i Nykøbing paa Falster</p> <p>Langgade 5 Telefon 216</p>	
<p>Banken for Skanderborg og Omegn (SKANDERBORG BANK) A-S</p> <p style="text-align: center;">Kontortid 10—3 Telefon 516, 517 og 518 Skanderborg</p>	<p style="text-align: center;">Aktieselskabet Landbobanken i Skive SALLING BANK</p> <p style="text-align: center;">Kontortid: 9—12 og 2—5 Lørdag 9—2, Telefon 700 . Skive.</p>
<p style="text-align: center;">AKTIESELSKABET SKARREHAGE MOLERVÆRK Nykøbing Mors</p>	<p>a.s Treborgen Trikotage . Manufaktur en gros Købmagergade 67-69 København Palæ 8084</p>
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> <p style="font-size: small;">KURANSTALTEM</p> <p style="font-size: x-large; font-weight: bold; text-align: center;"><i>Gl. Skovridergaard</i></p> <p style="font-size: small; text-align: center;">IB KRISTIANSEN KUALÆGE</p> <p style="font-size: small; text-align: center;">AABEN HELE AARET SILKEBORG FORLANG PROSPEKT</p> <p style="font-size: small;">TLF 514 515</p> </div>	<p>Den lollandske Landbo-stands Sparekasse NAKSKOV Stiftet 1870</p> <p style="text-align: center;">Indskudskapital ca. 61,0 Mil Reserver ca. 3,8 Mill.</p> <p style="text-align: center;">Kontorer i: Maribo - Birket - Dannemarre - Stokkemarke.</p>
<p style="text-align: center;">Thisted Uldspinderi & Tæppefabrik A/S Thisted</p>	<p style="text-align: center;">International Turist- og Eksportkørsel E. J. Lauritzen Sønderport . Tønder . Tlf. 520</p>
<p style="text-align: center;">Aktieselskabet Motorfabriken „Frederikshavn“</p>	
<p>Haslev Gymnasium - <i>Kostskole for Drengene</i></p> <p>Eksamensret til Mellemkole-, Real- og Studentereksamen. Alle Oplysninger ved Henvendelse til Peter Kæstel, Rektor. Hasl .</p>	<p style="text-align: center;">Peter Jessen <i>Manufaktur og Konfektion</i> Aabenraa</p>

HUSK VORE CISTERNER

»Phønix Model 33«, »Ideal 1935« og

»Phønix-Duplex« (dobbeltskylende).

Maskinfabriken Phønix Odense

Svend Thorsen:

Lunets Sønner

hft. 5,75, indb. 11,50

**WULFFS BOGHANDEL
HADERSLEV****A-S FAXE KALKBRUD**

Frederiksholmens Kanal 16

Telefon Central 9123

JORDBRUGSKALK97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca' 100 pCt. passerer 1 mm Sigte**TØNDER TELF. 6.****BRUUN & SØRENSEN A/S**

Kgl. Hofleverandør

grundlagt 1893

INGENIØRFORRETNING

Varme - Sanitet - Gas - Vand - Elektricitet

AARHUS

Kannikegade 18

Tlf. Nr. 4362 - 4363 - 4364

KØBENHAVN

Niels Ebbesensvej 20

Tlf. C. 5036

I Serien:

Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland

er hidtil udkommet:

- Nr. 1 Erik Christensen: *Fra min Virksomhed i Tønder*. Kr. 3,— (Medlemmer Kr. 2,25).
- Nr. 2 *Bonden, der blev Landraad*. Minder fortalt af Domæneforvalter P. J. Refshauge: (udsolgt).
- Nr. 3 *Tønder gennem Tiderne I*. Kr. 12,— (9,—).
Tønder gennem Tiderne II. Kr. 10,— (7,—).
- Nr. 4 M. H. Nielsen: *Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid*. Kr. 6,— (4,50).
- Nr. 5 Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie*. Kr. 8,— (4,—).
- Nr. 6 *Navneregister til H. P. Hanssens Værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt: Kr. 5,— (3,—).
- Nr. 7 *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse*. Kr. 4,50 (3,—).
- Nr. 8 Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjydske Lokalhistorikere*. Kr. 4,50 (3,—).
- Nr. 9 Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske Studier i Sønderjylland*. Kr. 2,75 (2,—).
- Nr. 10 *Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark*. Kr. 10,— (6,—).

Faas ved Henvendelse til: *Historisk Samf. for Sønderjylland, Møgeltønder*

AKTIESELSKABET DE DANSKE SPRITFABRIKKER.